

7. **Про підсумки** діяльності Держпідприємництва України щодо вирішення проблем соціально-економічного розвитку України за 2003 рік. – К.: Держ. ком. України з питань регуляторної політики та підприємництва, 2004. – 20 с.

8. **Варналій З.С.** Основи підприємницької діяльності: Підручник для учнів 10-11 кл. загальноосвітніх шкіл, ліцеїв та гімназій/ З.С. Варналій, В.О. Сизоненко. – К.: Знання України, 2004. – 404 с.

УДК 336.71

*Доц. С.М. Лобозинська, канд. екон. наук –  
Львівський НУ ім. Івана Франка*

## **МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ**

Досліджено еволюцію методологічних підходів вітчизняних і зарубіжних вчених щодо питання державного регулювання банківської системи. За допомогою проведеного аналізу сформовано фундаментальні засади побудови сучасної методології державного регулювання банківської системи.

**Ключові слова:** методологія, методологічний інструментарій, державне регулювання банківської системи; наукові вчення.

*Assoc. prof. S.M. Lobozińska – L'viv NU named after Ivan Franko*

## **Methodological aspects of governmental regulation of a banking system in the context of worldwide and Ukrainian economic conception**

The evolution of methodological approaches of national and foreign scientists about governmental regulation of a banking system problem was investigated. With help of carrying out analysis the fundamental basis of modern methodology of research structure was formed.

**Keywords:** methodology, methodological toolbox, governmental regulation of a banking system; scientific studying.

Для розробки сучасної методології дослідження цієї наукової проблеми важливим є проведення аналізу поглядів найвідоміших представників економічних шкіл. Історія економічних вчень засвідчує, що інтерес до розкриття природи кредиту та процентів існував у прадавні часи. Полеміку щодо зазначених категорій ми знаходимо у працях античного мислителя Аристотеля, середньовічного схоласта Томи Аквінського, меркантиліста Джона Ло.

Наступний етап розвитку економічної думки щодо грошей, кредиту і банків знаходимо у працях представників англійської класичної політекономії А. Сміта і Д. Рікардо. У "Дослідження про природу і причини багатства народів" А. Сміт у п'ятій книзі ("Фінанси держави") розглядає процес нагромадження капіталу, де чітко відстоює позиції невтручання держави в економічне життя суспільства [1, с. 132].

Д. Рікардо дотримувався погляду, що тільки держава може бути носієм грошової політики. Великий вчений переконував, що у грошово-банківській системі головним регулятором повинна бути "торгова конкуренція" [2, с. 118]. Д. Рікардо був противником політики Банку Англії. Виступав проти величезних прибутків банку. Він відстоював право уряду на управління державними фінансами, таким чином звільнюючи Банк Англії від обов'язків державного скарбника. При цьому емісійну справу пропонував передати в руки комісарів, яких призначав би парламент [3, с. 209].

Д. Рікардо стверджував, що у звичайній банківській практиці допускається дуже багато зловживань, тому, на думку вченого, необхідним є публікація фінансових звітів банку та чітка регламентація банківської діяльності [4, с. 199]. У 30-40-их рр. ХХ ст. в центр уваги були поставлені практичні питання грошово-банківської системи. Це спричинило гострі дискусії між грошовою та банківською школою [5, с. 93].

Прихильники грошової школи (лорд Оверстоун, Р. Торренс) вважали небезпечною надмірну кредитну експансію, внаслідок розширення застосування кредитних інструментів. Натомість пропонували жорстко контролювати грошову пропозицію, що повинно було б забезпечити достатньо надійний контроль за всією кредитною емісією.

Представники банківської школи (Т. Тук, Дж.Ст. Міль) стверджували, що особливу увагу необхідно приділяти попиту на гроші. Пропозицію грошей вважали вторинною, оскільки кількість грошей на їхню думку, визначається потребами самого ринку. Регулювати цю величину – це справа самої банківської системи. В основу було покладено механізм саморегуляції. Вважалося, що надлишкова емісія не є в інтересах самих банків. Прихильники банківської школи стверджували, що контроль за пропозицією грошей не завжди потрібний (наприклад, якщо він спричиняє дефляцію), і, зазвичай є неефективним (оскільки зв'язок між грошовою базою і кредитуванням є незначним).

Результатом цих наукових дискусій стало прийняття в Англії у 1841 р. Акта Піля (Акт про банківську хартію), який визначив принципи роботи Банку Англії. В основу Акту Піля лягли погляди грошової школи, що передбачало жорсткий порядок регулювання грошової маси. Аналогічні закони були прийняті в низці інших країн Європи. Проте перемога грошової школи була тимчасова. Незабаром після його прийняття дію Акта Піля неодноразово зупиняли в періоди криз. А в ХХ ст. розвиток грошово-банківської теорії йшов у руслі вчення банківської школи.

Варто зауважити, що представники відомих наукових шкіл основну увагу зосереджували на дослідженнях особливостей функціонування грошових систем, внаслідок чого творили нові теорії грошового обігу і тільки опосередковано торкалися проблематики державного регулювання банківської системи. Так, наприклад, А. Маршал, представник кембриджської школи, намагався створити кількісну теорію грошей частиною загальної теорії вартості, пояснити причини незбігання реальної та грошової ставки процента [1, с.133].

Натомість американський вчений І. Фішер здійснив емпіричний аналіз процента, інфляції, очікувань та грошового обігу. І. Фішер вважав, що процент як ціна на гроші може бути виражено через купівельну спроможність, оскільки ставки процента зворотно пропорційні банківським резервам, вони мають тенденцію змінюватися в прямій залежності від пропозиції грошей, а банківські ставки відбивають прискорення притоку доходів (в умовах зростаючого доходу та процвітання) [1, с. 133].

І. Фішер був прихильником запровадження жорсткого контролю за кількістю грошей у господарстві та звуження обсягів кредитування (розширення кредитування могло здійснюватися тільки за прямої участі центрального

банку) [6, с. 435-436]. Фішер поглибив дослідження кількісної теорії грошей, її трансакційну версію, що мало неабияке теоретичне та практичне значення при формуванні основ грошово-кредитної політики. Саме він своїм вченням підготував ґрунт для розвитку сучасного монетаризму.

Цікавими є наукові доробки К. Векселя, сучасника І. Фішера, який ввів поняття кумулятивного процесу, що показує залежність між позичковим процентом, дохідністю капіталу, цінами і обсягами виробництва. Ця модель стала центральною темою кейнсіанських дебатів, що значно вплинуло на розвиток економічної думки ХХ ст.

Могутнім поштовхом у розвитку теорії державного регулювання фінансової сфери стало вчення Дж.М. Кейнса, яке було сформоване у 30-их рр. ХХ ст. В основу кейнсіанського вчення покладено твердження, що ринкова економіка не в змозі саморегулюватися, у ній відсутній механізм, що забезпечує економічну стабільність, тому необхідним є державне втручання. Дискреційна фінансова та грошово-кредитна політики необхідні для пом'якшення різних економічних підйомів та спадів.

Грошово-кредитне регулювання кейнсіанці трактують як інструмент, що спрямований на досягнення цілей, визначених бюджетною політикою, а не на підтримку здорової безінфляційної грошової системи. Це означало зміну пріоритетів у роботі центральних банків [5, с. 493]. У 30-ті роки центральні банки здійснювали політику грошової рестрикції, тобто звужували грошову масу відповідно до ВВП, внаслідок цього зменшився платоспроможний попит, знизилися ціни і з'явилася хронічна депресія.

На думку кейнсіанців, грошово-кредитна політика покликана брати участь у регулюванні ефективного попиту: збільшувати грошово-кредитну експансію в період спаду і обмежувати її тільки в умовах підйому економіки. Центральний банк повинен виконувати вказівки уряду та підтримувати його економічну політику.

Кейнсіанство відіграло свою важливу роль у 30-60-их рр. ХХ ст. в реалізації "нового курсу" Ф. Рузвельта в США та у стабілізації економік країн Західної Європи. Проте у 50-60-их рр. уряди і центральні банки, керуючись кейнсіанськими рекомендаціями, створили надлишкову пропозицію грошей. Перманентна інфляція спричинила гіпертрофію споживання, знецінила заощадження, послабила конкуренцію та ефективність господарства. Внаслідок, у 70-ті рр. настала стагфляція (коли одночасно відбувається зростання і інфляції, і безробіття). Теоретики кейнсіанства не змогли відшукати адекватного макро-економічного інструментарію, який би дозволив повернути економіку до стабільного стану. Тоді кейнсіанство поступилося місцем монетаризму, яскравим представником якого вважається американський вчений М. Фрідмен.

В основу вчення монетаристів ліг постулат, що система ринкової економіки забезпечує високий рівень макроекономічної стабільності, а державне втручання, незважаючи на його благородні наміри, підриває цю здатність. Тому монетаристи вважають, що державне регулювання є неефективним, бюрократичним, шкідливим для приватної ініціативи і таке, що дестабілізує економіку.

З точки зору монетаристів, економічна нестабільність породжується передусім неправильним грошово-кредитним регулюванням, ніж внутрішньою

нестійкістю економіки. Тому М. Фрідмен висунув ідею регулювання обсягу грошової маси автоматичним способом, виступаючи проти вольових рішень Федеральної Резервної Системи. Вчений вважає, що держава повинна виконувати такі функції: створення стабільних економічних, правових і економічних умов для забезпечення стану повної визначеності. Засобами для досягнення цих цілей є "політична свобода, рівність, вихідних економічних умов і конкурентний порядок [7, с. 141].

Пізніше М. Фрідмен спростив метод автономного регулювання обсягів грошової маси, сформулювавши його у формі "грошового правила": стабільний приріст кількості грошей з року в рік, який збігається зі щорічним темпом зростання реального ВВП у довгостроковій перспективі. Вчений визначає цей показник на рівні 3-5 % за рік. Таке правило, на думку монетаристів, залишає осторонь основну причину нестабільності економіки – мінливий і непередбачений вплив грошово-кредитної політики. Адже, якщо грошова маса зростає в стабільному темпі, то будь-який рух до спаду має тимчасовий характер.

Монетаризм у грошово-кредитній політиці вбачає основний інструмент регулювання економіки. Центральні банки повинні виконувати свої зобов'язання щодо забезпечення довгострокової стабільності цін. Вони повинні бути поза політикою, володіти досить високим ступенем економічної незалежності. При цьому, на думку монетаристів, керівництво центральним банком повинне складатися з "практиків", досвідчених економістів-банк'єрів. Роль держави у регулюванні банківської системи монетаристи вбачали у формуванні правового поля, а центральний банк повинен бути незалежним у здійсненні грошово-кредитної політики, а основною метою його діяльності повинно стати забезпечення стабільності грошово-кредитної системи та національної грошової одиниці.

На основі цих двох фундаментальних теорій (кейнсіанства та монетаризму) формуються сучасні механізми державного регулювання банківської системи. До того ж багато аналітиків схилиються до думки, що монетаризм з успіхом реалізовується в умовах стабільної ринкової економіки, тоді, коли теоретичні здобутки кейнсіанців можуть бути найефективніше використані в нестабільній, водночас перехідній економіці. Попри те ці теорії під впливом часу оновлюються новими ідеями, доповнюються методологічним інструментарієм розробленим вітчизняними і зарубіжними вченими-теоретиками, які, формуючи теорію регуляції, до уваги беруть стан та інституційні особливості економіки країни.

Досліджуючи економічну думку України, варто сказати, що перші теоретичні погляди на проблему розвитку та регулювання грошово-кредитного ринку та банківську систему зокрема сформувалися у II половині XIX ст. більшість вчених цього періоду виступали за активне втручання держави у розвиток банківської сфери, шляхом стимулювання виникнення приватних банківських структур, надання державних кредитів, організації контролю за банківською діяльністю, обмеження здійснення спекулятивних операцій.

Так, відомий вчений цього періоду О. Миклашевський у своїх працях виклав новаторський підхід до визначення місця та ролі держави у ринковій економіці і, у банківництві зокрема. Він вказав на необхідність та можливість

запровадження регулювального компонента дій уряду в механізмі функціонування фінансового ринку.

О. Миклашевський наполягав на встановленні жорсткого порядку, що забезпечує правомірність здійснення кредитних угод, тобто – на раціональному законодавстві щодо зобов'язань, банкрутства, лихварства тощо [8, с. 78]. Вчений був переконаний, що вільна конкуренція не є досконалою і не є вічною, вона може спричинити розлади в народногосподарському комплексі. При цьому на державу у банківському секторі покладається функція концентрації капіталу, який у випадку необхідності виконував би роль стабілізаційного фонду для всієї господарської системи держави.

О. Миклашевський виступав за централізацію емісійного права шляхом встановлення монопольного права центрального банку щодо емісії паперових грошей, а також рекомендував конкретні шляхи та форми державного регулювання грошово-кредитного обігу. Ідеї О. Миклашевського набули подальшого розвитку в працях видатного вченого М. Туган-Барановського.

М. Туган-Барановський вважав, що грошово-кредитну політику повинен здійснювати центральний банк, керуючись при цьому не прагненням отримати прибуток, а загальнодержавними інтересами [9, с. 346]. Вчений виступав за державне регулювання грошового обігу, вироблення раціональної грошової політики.

За державне регулювання банківництва на зламі 70-80-их рр. XIX ст. виступав В. Барвінський. Критикуючи лихварство та високі банківські проценти, вчений пропонував створити систему раціонального кредиту. Завдання щодо організації такого кредитування він покладав на державу та економічні асоціації закордонної позики [9, с. 275]. Науковець виступав за створення "Рільничого банку" для кредитування сільського господарства. З метою підвищення ефективності використання кредитних коштів селянами В. Барвінський радив організовувати кредитні установи, які б здійснювали нагляд за кредитними операціями і продуктивним використанням кредиту. В. Барвінський відстоював думку, що поруч з реформуванням кредитної системи необхідно проводити реформування фіскальної. Він наголошує, що платоспроможність селян значно зросте за умов зменшення земельного податку.

Необхідність державного регулювання банківської системи обґрунтована у працях таких вчених як П. Мігулін, М. Бунге, Д. Піхно, А. Антонович. Так, П. Мігулін пропонував здійснити: поступовий перехід до рук уряду керівництво банківським сектором; реформу діяльності Держбанку (закріпити за ним функції повноцінного центрального банку); роботу з організації центрального сільськогосподарського банку для кредитування аграрного виробництва, а також центрального промислового банку для підтримки промислових підприємств [10, с. 78].

Активне регулювання банківської системи підтримував і М. Бунге. Вважаючи, що банки – це фінансові посередники, які втягують у свої інтереси практично всіх учасників господарського життя, він відстоював думку, що діяльність їхня повинна бути чітко регламентована шляхом прийняття відповідного законодавства. Таке законодавство повинне містити певні межі діяльності кредитних установ.

Державна політика регулювання банківської системи, на думку вченого, повинна спрямовуватися на створення безпеки банківським капіталам, організацію кредитування промислових підприємств у необхідних обсягах, усунення спекуляцій з вкладами населення. Державний банк пропонував перетворити в центральний банк, проте за державою рекомендував залишити широкі права для організації банківського управління [10, с. 79]. Вчений вважав, що державне регулювання банківської системи є необхідним, але воно не повинне бути абсолютним.

Д. Піхно вважав, що органи державної влади разом з державним банком повинні здійснювати заходи щодо децентралізації банківської системи країни. Таким шляхом держава стимулюватиме ефективне використання акумульованих коштів у Санкт-Петербурзі і Москві, сприятиме рівномірному розвитку країни [10, с. 79].

Натомість А. Антонович вважав, що держава як жодний інший кредитор, через свої органи управління може створити ефективну систему контролю за використанням і поверненням коштів [10, с. 80]. Особливо важливим у вченні науковця є те, що державне регулювання банківської системи необхідно поєднувати із іншими заходами адміністративного та економічного характеру, зокрема із митною політикою держави (встановлюючи високі митні тарифи держава здійснює протекціоністські заходи щодо захисту вітчизняного товаровиробника і водночас надання державних кредитів стимулює розвиток пріоритетних галузей національної економіки).

У ХХ ст. економічна думка України розвивалася у руслі марксистсько-ленінської ідеології. Радянські вчені-економісти відстоювали позицію жорсткого адміністративного регулювання банківської системи, яка знаходилася у монопольній власності держави. Тільки згодом, із часу здобуття Україною незалежності, активізувалися наукові дискусії щодо розробки оптимальної моделі державного регулювання банківської системи. Певні теоретичні та практичні напрацювання у даному напрямку здійснили такі вітчизняні вчені, як: К. Губарєв, А. Мороз, І. Лютий, В. Міщенко, В. Кротюк, В. Лагутін, П. Юхименко, О. Савченко, Т. Кричевські, Н. Роговая, А. Яценюк, С. Хоружий, О. Поздняков, О. Орлюк, В. Козюк та ін.

Цікавим є методологічний підхід щодо державного регулювання банківської системи І. Плужникові, який базується на теоретичному підґрунті вчених-економістів світового масштабу. Цей науковець пропонує адаптувати до реалій української економіки концепцію "функціональних фінансів" щодо регламентації сфери банківництва.

Засади "функціональних фінансів" було розроблено Дж. Кейнсом, а отримали свій подальший розвиток у роботах П. Абби, Г. Левіса, А. Хансена, ДЖ. Дью і О. Екштейна. Концепція "функціональних фінансів" передбачає здійснення урядом заходів (державних витрат і оподаткування, запозичення та погашення кредитів, випуск додаткової грошової маси та її вилучення з обігу), що мають на меті досягнення певних результатів. Тобто, регулювання урядом державних витрат здійснюється для того, щоб усунути безробіття та інфляцію; зростання рівня оподаткування припустиме тільки тоді, коли це попереджує надмірне споживання та інвестування, які можуть спричинити

інфляцію; процентна ставка повинна встановлюватися на рівні, найбільш сприятливому для інвестування.

Виходячи з теорії "функціональних фінансів", І. Плужников вважає неприпустимим здійснювати регулювання банківської системи через застосування прямих заборон та встановлення лімітів, пропонуючи використовувати такі три групи економічних методів: податкові; нормативні; корегувальні (кредитні операції та операції з цінними паперами, які здійснює центральний банк) [11, с. 103]. Окрім цього, щодо трансформації банківської системи сутність концепції "функціональних фінансів", на думку І. Плужникова, полягає у тому, що: держава регулює діяльність банківської сфери з врахуванням, в якій фазі циклу знаходиться економіка країни; банківська сфера завдяки державному регулюванню вкладає гроші тільки в "точки зростання" економіки; банківська сфера вкладає в ці точки зростання стільки фінансових коштів, скільки потрібно для запланованого розвитку економіки і вирішення соціальних питань – не більше, і не менше [11, с. 141]. На думку вченого, застосування цієї концепції у банківському секторі сприятиме підвищенню ефективності функціонування банківських установ, зростанню їхнього рівня капіталізації та забезпечить стабільне економічне зростання країни.

Отож, вітчизняна економічна думка вже містить певні методологічні напрацювання щодо проблеми дослідження державного регулювання банківської системи України. Проте існує об'єктивна необхідність у поглибленні вивчення цього питання, адже першочерговим завданням у створенні фінансово могутньої стійкої банківської системи повинна стати розробка наукової методології дослідження процесу державного регулювання банківського сектора.

### Література

1. Богданов О.М. Грошово-кредитна політика в історії економічної думки – основні етапи// Економіка розвитку. – 2005, № 4 (36). – С. 132-134.
2. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения// Сочинения, т. 1. – М.: Гос. Изд-во политической лит-ры, 1955. – 360 с.
3. Реверчук С.В., Полулях В.Д. Історія економічних вчень: Навч. пос. – Львів: Тріада плюс, 2007. – 352 с.
4. Рикардо Д. Доклад комитета о высокой цене золотых слитков. – Соч., т. II. – С. 331-390.
5. История экономических учений/ Под ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашовой: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА- М, 2001. – 784 с.
6. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли. – М.: Прогресс, 1968. – 310 с.
7. История экономических учений: (современный этап): Учебник/ Под общ. ред. А.Г. Худокормова. – М.: ИНФРА- М, 1998. – 733 с.
8. Злупко С., Небрат В. Розвиток інституціональних засад у монетарній теорії О.М. Миклашевського// Економіка України. – 2005, № 12. – С. 73-81.
9. Злупко С.М. Економічна думка України: Навч. пос. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 496 с.
10. Сайкевич О.П. Українські економісти другої половини XIX ст. – початку XX ст. про необхідність державного регулювання банківської системи країни// Банківська справа. – 2002, № 3. – С. 77-80.
11. Плужников І.О. Механізм регулювання банківської діяльності в контексті концепції "функціональних фінансів"/ Вісник економічної науки України. – 2005, № 1. – С. 100-103.
12. Плужников І.О. Теоретичні аспекти застосування до трансформації банківської сфери концепції "функціональних фінансів"/ Актуальні проблеми економіки. – 2004, № 9. – С. 135-143.